

Téma: Význam komunitních zahrad v době krizí: Od relaxace po potravinovou soběstačnost

Úvodní popis:

Zprávy pro klíčové aktéry vydává Platforma pro zelenou a modrou infrastrukturu. Jsou výsledkem mezioborové diskuse aktuálních témat v rámci setkávání Platformy a spolupráce jednotlivých členů. Jejich účelem je poskytnout praktická doporučení a zvýšit povědomí o tématech ve vazbě na klimatickou změnu, modrozelenou infrastrukturu a kvalitu života.

Klíčová sdělení Zprávy pro klíčové aktéry:

- **Komunitní zahrady** plní široké spektrum služeb. Jsou místem pro setkávání obyvatel, rozvoj místní komunity i trávení volného času. Patří mezi prvky modrozelené infrastruktury, které přispívají k ochlazení měst.
- **Produkční funkce** je základním prvkem, který členy spojuje. Její významnost se liší. V době krizí pěstební činnost narůstá v souvislosti se snahou docílit určité úrovně potravinové soběstačnosti.
- Přestože jsou obvykle individuální záhonky malé, dle sesbíraných pěstebních deníků je možné dosahovat **na m² velké produkce**.
- Vedle životního stylu může vést k větší produkci nedostatek potravin, jejich vysoké ceny nebo ztráta příjmu. V zahraničí se můžeme setkat s **městy zakládanými komunitními zahradami s rozšířenou produkční funkcí**.
- V Česku je tato podpora vnímaná poměrně skepticky. Obyvatele menších měst motivuje spíše možnost uspořit prostředky za nákup potravin před příjmem z prodeje navíc vypěstovaných plodin.
- **Dostupnost vhodných městských pozemků** pro založení komunitních zahrad se v jednotlivých městech liší. Výběr lze provést pomocí vyhodnocení řady kritérií buď s využitím geoinformačních systémů nebo manuálně, případně kombinací obou metod.

Úvod:

V Česku se staly komunitní zahrady populární především v poslední dekádě. Jsou různorodé a každá komunitní zahrada je svým způsobem jedinečná. Její podoba odráží potřeby místní komunity, která se o zahradu stará a tráví zde volný čas. V základu plní komunitní zahrady několik funkcí, které je v určité míře možné najít na každé zahradě. Patří sem především funkce **produkční**, zaměřená na pěstování potravin od bylinek, zeleniny, ovoce až po jedlé květiny, a funkce **společenská**, kdy zahrada slouží jako zázemí pro volnočasové setkávání členů zahrady a často i veřejnosti. Každá komunitní zahrada je součástí modrozelené infrastruktury a některými svými prvky přispívá ke **zmírňování dopadů klimatické změny**. Patří sem nejčastěji: kompostování, zádrž dešťové vody, zkvalitňování půdy, mulčování, pěstování lokálních odolných odrůd, podpora biodiverzity rostlin i zvířat nebo použití pouze přírodních hnojiv. Mezi další funkce patří **relaxační, vzdělávací, mezigenerační, integrační, léčebná/terapeutická, výchovně-nápravná**, atd. Kromě přínosů pro samotné zahrádkáře a návštěvníky komunitních zahrad plní další funkce i z pohledu obcí či měst. Sem je možné zařadit **dosahování udržitelnosti** (Místní agenda 21), **využití jinak nevyužitelných, znehodnocených či opuštěných pozemků** (např. brownfieldy, pozemky se stavební uzávěrou, pozemky u vedení vysokého napětí), **potravinová soběstačnost, snížení nákladů** na péči o zeď a pozemek, **aktivní občanství a participace** obyvatel na využití veřejného prostoru, **snížení kriminality** v okolí komunitní zahrady či **dočasné umístění** komunitní zahrady do prostoru budoucí výstavby. Z pohledu uživatelů i návštěvníků komunitní zahrady dochází ke **zkvalitňování života** díky navazování sousedských vztahů, dobrovolnému a aktivnímu zapojení do vytváření veřejného prostoru a aktivit v něm, získávání zkušeností se samozásobitelstvím, ekologickému a environmentálnímu vzdělávání, vnímání sezónnosti a změn klimatu, rozvoji vnitřních hodnot spojených s kvalitním jídlem nebo využití bioodpadu z domácností pro další pěstování.

Komunitní zahrady a proměna dominantních funkcí v průběhu času

Historicky a v době krizí je ve světě význam městského zahrádkářství spojen především s podporou samozásobitelství obyvatel. Mimo ně pak zejména s aktivním trávením volného času. Komunitní zahrady dále přispívají i k tvorbě komunit, budování sociálního kapitálu nebo např. ke **zlepšování psychického zdraví zahrádkářů**. To se projevilo i během platnosti vládních opatření souvisejících s **pandemií COVID-19**. Mezi nejvýznamnější motivace být členem komunitní zahrady v Česku patří: radost ze zahrádkářství, předání znalostí a dovedností o pěstování dětem a společenská interakce. Přestože se motivace obyvatel být členem zahrady během pandemie významně nezměnily oproti době před pandemií, bylo v době této krize možné sledovat **posílení významu komunitních zahrad**. Ten je patrný především mezi zahradami ve větších městech, jako je Praha, Plzeň nebo Ústí nad Labem apod.

Zahrady ve velkých městech byly v době krize využívány mnohem častěji především ze strany rodin s dětmi. Byly vnímány jako **bezpečná místa pro setkávání** a pro trávení volného času, využívány byly například i pro rodinné oslavy. Naopak došlo k omezení docházení do zahrady lidmi seniorského věku, nejčastěji ze strachu o své zdraví. V menších městech bylo rovněž možné sledovat pokles zájmu o využívání komunitní zahrady, a to všech věkových skupin. Bylo tomu tak nejen z důvodů obav o své zdraví, ale i toho, že lidé využívali své vlastní zahrady, které mají k dispozici častěji než obyvatelé velkých měst.

Z šetření v menších městech v Česku plyne, že podpora obyvatel pro zakládání nových komunitních zahrad je vysoká. Z respondentů 80-90 % uvedlo, že by komunitní zahrada měla ve městě vzniknout. Mezi lidmi, kteří v současné době nikde nepěstují, panuje **zájem začít pěstovat** (25-50 %). O zapojení do komunitní zahrady má v jednotlivých městech zájem 30-50 % respondentů, kteří vznik zahrad podporují. Zájem mimo jiné závisí na lokalitách, kde by zahrada měla vzniknout.

Jaké plodiny a v jakém množství se na zahradě vypěstují?

Komunitní zahrady jsou mnohdy vnímány jako místa pro setkávání a oázy zeleně uprostřed měst, nicméně jejich produkční funkce by neměla být opomíjena. Výzkumný projekt „Zvýšením potravinové soběstačnosti k odolnosti společnosti vůči dopadům krize“ ukázal, že i v prostorově skromných podmínkách komunitních zahrad lze vypěstovat nezanedbatelné množství zeleniny. V rámci výzkumu si v letech 2021 a 2022 dobrovolnice a dobrovolníci z řad zahrádkářů **zaznamenávali do pěstebních deníků** vše, co se jim na jejich záhonech na komunitních zahradách urodilo. Analýza dat ukázala ohromnou šíři pěstovaných plodin i velké množství výpěstků.

Výzkumu se zúčastnily **přes dvě desítky pěstitelů** z komunitních zahrad v Praze, Brně, Ostravě, Plzni, Kladnu a Jihlavě. Ve skupině převažovaly ženy, obvykle s vysokoškolským vzděláním a bydlící v bytové zástavbě v pěší vzdálenosti od komunitní zahrady. Dle předešlého výzkumu se tak jedná o typickou skupinu uživatelů zahrad. Variabilita pěstovaných plodin je obrovská, celkově bylo během dvou pěstebních sezón zaznamenáno **95 plodin všech kategorií**, včetně plodové, košťálové, kořenové a listové zeleniny, cibulovin, luskovin, ale i koření, léčivek a v menší míře také ovoce. Běžně pěstovanými plodinami byla rajčata, ředkvičky, papriky, jahody, mrkev, hlávkový salát, špenát, hrášek, pažitka či bazalka. Vzácněji lze na komunitních zahradách ale nalézt i meloun, slunečnici, kukuřici, topinambur, fenykl, lichořeřišnici, nebo hlívu. Pěstovány jsou i okrasné květiny.

Rozloha záhonů je variabilní a pohybuje se v rozmezí od 0,5 do 22 m². Variabilní je i úrodnost, která je ovlivněna nejen intenzitou pěstování, ale i zvolenými plodinami. Některé záhony jsou vysoce produkční, na jiných se toho pěstuje méně. Průměrná úrodnost je ovšem vysoká a činí **3,9 kg/m²**. To ukazuje, že i v rámci komunitních zahrad je možno pěstovat zeleninu poměrně intenzivně, lokálně a zároveň šetrně. Naprostá většina záhonů by splňovala bio standardy **bez umělých hnojiv či pesticidů**.

Závěrem je možné představit i dva pěstitelské rekordy. Nejvyšší produktivitu na jednotku plochy měla respondentka z Kladna, která na záhonu o velikosti pouhého 0,5 m² dokázala vypěstovat 15 kg zeleniny (rajčata, saláty, špenát, ředkvičky, pažitka a další). Celkově největší úrodou v tomto výzkumu bylo 74 kg zeleniny vypěstované na záhonu o rozloze 10 m². V této produkci naprosto dominovala rajčata, ale na záhonu rostly i okurky, ředkvičky, červená řepa, cibule, mrkev nebo salát.

Městem zřizované komunitní zahrady s rozšířenou produkční funkcí

Komunitní zahrady nevznikají pouze z iniciativy aktivních obyvatel, ale mohou je cíleně zakládat i města samotná jako formu nefinanční podpory různých skupin obyvatel. Děje se tak například v souvislosti s poskytováním sociálních služeb v blízkosti sociálních center nebo u domovů pro seniory. Plně se zde ukazuje multifunkčnost těchto míst, které lze dynamicky přizpůsobit různým potřebám jejich uživatelů.

V zahraničí je také obvyklé, že města zřizují komunitní zahrady za účelem **nefinanční sociální podpory** lidí, kteří se dostanou do složité životní situace, typicky spojené se ztrátou zaměstnání a příjmu. V podstatě se jedná o zahrady iniciované městem, které spolu s potřebným vybavením zájemcům nabízí dostatek prostoru pro pěstování ve větším měřítku než v klasických komunitních zahradách. Na příkladech z Francie, Portugalska či Španělska se ukazuje, že tyto **městem zřizované komunitní zahrady s rozšířenou produkční funkcí** mohou sloužit jako prostředek, jak díky pěstování snížit výdaje na nákup potravin. Pomáhají tak zmírnit dopady krizí v případě poklesu příjmu, ztráty zaměstnání nebo při prudkém růstu cen potravin.

Samotné pěstování pro vlastní spotřebu u nás není legislativně nijak omezeno, v případě **prodeje nadbytečné produkce** je příjem do určité částky také osvobozen od platby daně. Samotná myšlenka poskytnout pozemky pro zřízení zahrad s rozšířenou produkční funkcí je pro většinu zástupců českých měst nová. Také mezi členy komunitních zahrad v Česku lze sledovat spíše skepsi vůči významu komunitních zahrad pro podporu potravinové soběstačnosti. Členové připouští možnost pěstování jako jednu z cest, jak se pomocí samozásobení vyhnout zvýšeným výdajům za chod domácnosti. Přesto **převládá nedůvěra** vůči schopnosti vypěstovat dostatečné množství potravin vzhledem k velikosti pozemků a záhonů na komunitních zahradách.

Výzkum ve vybraných českých městech ukázal, že se zájem obyvatel využívat městem zřizované zahrady v případě poklesu příjmů pohybuje mezi 56-66 %. Ve všech městech zahrnutých do výzkumu se respondenti shodli, že v případě poklesu příjmu nebo růstu cen by pěstovali primárně s cílem uspořit za nákup plodin (62-67 % respondentů). Dalším důvodem by také bylo získat dodatečný příjem z prodeje plodin (24-36 %). Pokud by se město rozhodlo podpořit své občany v době krize pomocí zřízení zahrad s rozšířenou produkční funkcí, bylo by zapotřebí nabídnout záhony o rozloze **vyšších desítek metrů čtverečních** na jednu domácnost.

Jak lze identifikovat vhodná místa pro založení zahrad?

Komunitní zahrady mohou vznikat téměř kdekoliv. Výběr místa nicméně významně ovlivňuje nejen zájem potenciálních členů, ale také jejich dlouhodobou spokojenost a fungování zahrady jako celku. V rámci výzkumného projektu „Zvýšením potravinové soběstačnosti k odolnosti společnosti vůči dopadům krize“ byla vymezena základní kritéria, díky kterým lze vyloučit při výběru nevhodné pozemky. Sekundární kritéria naopak umožňují určit ty nejvhodnější pozemky v případě širšího výběru. Mezi **primární vylučující kritéria** patří vedle vlastnictví pozemku soukromým subjektem také zastínění, nevhodné sousedství v podobě rušné silnice, problematických provozů jako jsou herny, bary nebo specifické průmyslové provozy. Limitující je také záplavové území neumožňující vybudování trvalého zázemí a velikost pozemku. Mezi **sekundární kritéria** se pak řadí zejména přístup k vodě, časová dostupnost pozemku, hustota obyvatel v okolí, možnost vybudování plotu a dalšího zázemí, kvalita půdy nebo svažitost terénu. Jednotlivá kritéria lze posuzovat jak **manuálně**, tak v případě dostupnosti elektronických dat též **pomocí geografických informačních systémů**. Na základě zkušeností z menších měst je nejčastějším řešením kombinace obou přístupů s ohledem na omezenou dostupnost vstupních dat v elektronické podobě. Postup významně zjednodušuje lokální znalost. Na identifikaci pozemků je vhodné navázat **šetřením zájmu o založení komunitní zahrady mezi obyvateli**, kteří mohou přispět i výběrem pozemku, o který je ze strany místních i největší zájem.

Jak města mohou podpořit komunitní zahrady?

Přestože komunitní zahrady obvykle vznikají z iniciativy samotných občanů, jsou to také města, která mají v celém procesu nenahraditelnou roli. Kromě zmíněného vytipování vhodných pozemků mohou významně podpořit zakládání a fungování zahrad i těmito dalšími způsoby:

Komunikujte informace o komunitních zahradách

Dostupné informace jsou důležité pro současné i potenciální zájemce o komunitní zahradu. Využijte tradiční kanály jako web nebo noviny města ale i další (např. sociální sítě). Je vhodné o komunitních zahradách mluvit při různých příležitostech, a tím podpořit jejich vznik či rozvoj. Podpora komunitních zahrad spočívá také v tom, že město určí osobu, která bude hlavním kontaktem pro komunikaci s aktuálními a potenciálními koordinátory. Může to být zaměstnanec pro práci s komunitou, z odboru životního prostředí apod.

Podpořte vznik prvních ukázkových zahrad

Nepodceňujte zájem občanů o komunitní zahrady. Je to dlouhodobý trend napříč velkými i menšími městy. Výzkumy ukazují, že komunitní zahrady navštěvují i lidé, kteří mají vlastní zahradu. Zájem o zřízení komunitní zahrady můžete jednoduše otestovat např. oslovením občanů dotazníky. Tímto způsobem je možné získat kontakty na budoucí zahrádkáře, ale i otestovat vhodnost určitého místa pro vznik komunitní zahrady. Podpořte-li první komunitní zahradu, obvykle tím inspiruje i další. Platí, že příklady táhnou. Existující zahrady také obvykle slouží jako zdroj informací pro ty, kteří uvažují o zřízení zahrady a hledají informace o tom, jak prakticky ke vzniku nové zahrady přistoupit.

Podporujte koordinátory, a to nejen při vzniku zahrady

Koordinátoři mají zásadní roli a dlouhodobě se vyplatí je podporovat. Sdílejte s nimi kontakt na odborníka „na telefonu“ a jeho know-how o pěstování, kompostování, práci s komunitou, právní podobě zřízení zahrady a komunity apod. Věřte také, že takováto personální podpora, stejně jako ta finanční a materiální, je důležitá nejen při vzniku komunitní zahrady. Do budoucna je přínosné podpořit i chod zahrady, zapojte ji do městských akcí, propojte ji s dalšími aktéry, jako jsou školy apod.

Počítejte, že se zahrady v čase mění

Založená komunitní zahrada nemusí vypadat pořád stejně. Obvykle se její podoba a funkce mění s měnícími potřebami uživatelů a okolí. Změny většinou neznamenají významné náklady ani ohrožení vzhledu a významu místa. Města i občané se také často obávají rizika vandalizmu spojené s fungováním komunitních zahrad. Vandalství se může objevit, komunita a okolí si s ním však zpravidla dokáže poradit. Riziko lze minimalizovat výběrem lokality a opatřeními jako je např. plot či přítomnost lidí v daném místě.

Podporujte jak komunitní zahrady, tak zahrádkářské osady

Jak komunitní zahrady, tak zahrádkářské osady, mají v rámci města svůj význam, ale liší se funkcemi, uživateli i dynamikou v čase. Nelze například automaticky počítat s tím, že komunitní zahrady mohou plně nahradit případné zrušené zahrádkářské osady.

Jak úspěšně koordinovat zahradu?

Najděte si odborníky, na které se můžete obracet o pomoc

Pro vzkvétání zahrady je důležité nejen samotné pěstování, ale i rozvoj komunity či vyhovující zázemí a vybavení. Inspirovat se nebo požádat o radu můžete mezi samotnými členy i sousedy. Ti mohou být zkušenými zahradníky a mohou pomoci s pěstováním či ošetřováním rostlin, překopáváním kompostu, ale i s opravami a dalšími technickými či praktickými činnostmi. Hledat poradce a odborníky můžete i u jiných komunitních zahrad nebo na místním úřadu, který může mít kontakt na odborníky v různých oblastech. Spolupracujte a společně zdokonalujte své schopnosti.

Využijte granty pro financování chodu zahrady

Pro založení i rozvoj zahrady je vhodné využít granty a jiné formy podpory od místní správy. Zjistěte si, zda jsou dostupné granty či participativní rozpočet na zvyšování funkční kvality zeleně, revitalizaci veřejných prostor nebo rozvoj komunit. Především nefinanční podporu můžete často získat i od soukromých subjektů či jiných spolků. Ty mohou poskytnout například vybavení či různé formy spolupráce, které přispívají k rozvoji komunitního života.

Vytvořte koordinační tým

Vaše práce na zahradě v pozici koordinátora může být časově, fyzicky i psychicky náročná. Často se jedná o nárazovou práci v době zahajování či ukončování sezóny a během pravidelných brigád. Naučte se jednotlivé úkoly delegovat, rozdělte odpovědnost mezi více členů a iniciujte vznik koordinačního týmu. Pomoci může především zapojení členů, kteří bydlí v blízkosti zahrady. V dlouhodobém hledisku můžete zvážit i pravidelnou obměnu hlavního koordinátora či členů koordinačního týmu zahrady.

Pečujte o komunitu a podporujte setkávání členů

V zahradě se každou sezónu poměrně pravidelně obměňuje počet členů, někdy až o čtvrtinu či třetinu. Je to přirozené – lidé se stěhují, mění priority apod. S komunitou tedy pracujte průběžně každý rok, organizujte společné brigády, setkání a další akce, při kterých se může komunita lépe poznat a rozvíjet vzájemné vztahy. Bez fungující komunity a vzájemné pomoci je fungování zahrady často dlouhodobě neudržitelné. Setkávání můžete podpořit i vybavením zahrady, o které se dbá a buduje se dle potřeb a přání komunity – pískoviště pro děti, posezení ve stínu nebo místo pro piknik či grilování.

Více o městském pěstování a významu komunitních zahrad lze nalézt v Souhrnné výzkumné zprávě, která je volně KE STAŽENÍ na webu www.ieep.cz ZDE:

Radost ze zahrádkaření, předávání znalostí dětem, společenská interakce. Téměř sto různých pěstovaných druhů zeleniny, ovoce a bylinek. Nepostradatelná role koordinátorů. Vlastnosti vhodných pozemků v rámci města. Schopnost poskytovat útočiště v době společenských i osobních krizí. To je jen část rozmanitých témat a výsledků, které se vztahují ke komunitním zahradám a které lze nalézt v této souhrnné výzkumné zprávě. Ta shrnuje tříletý multioborový výzkum zaměřený na potenciál komunitních zahrad v Česku s ohledem na posilování odolnosti společnosti vůči dopadům krize.

Publikace je určena nejenom samotným členům, koordinátorům a podporovatelům komunitního zahradničení. Nezapomíná ani na zástupce samospráv jako na někoho, kdo se snaží najít vhodné pozemky a podpořit na jejich území vznik těchto míst pro pěstování a podporu komunitního života. Tato místa hrají v kontextu současných obcí důležitou a nenahraditelnou roli, a to i s ohledem na snahu rozvíjet podobu a služby modrozelené infrastruktury v dynamicky se měnících klimatických a společenských podmínkách současné doby. Své uplatnění tak nachází i u zástupců veřejné správy jako analytický poklad z dílčích případových studií pro formování budoucích strategií a nástrojů k naplňování jednotlivých strategických cílů.

Zpráva pro klíčové aktéry byla vytvořena se státní podporou Technologické agentury ČR v rámci programu Éta, 5. VS v rámci projektu TL05000718 Zvýšením potravinové soběstačnosti k odolnosti společnosti vůči dopadům krize.

Vydána je v rámci Platformy pro zelenou a modrou infrastrukturu, která byla založena Institutem pro ekonomickou a ekologickou politiku (IEEP, www.ieep.cz) v rámci projektu Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem SMART CITY – SMART REGION – SMART COMMUNITY (reg. č. CZ.02.1.01/0.0/0.0/17_048/0007435).

Cílem Platformy je propojovat zástupce z řad výzkumníků, aplikační sféry, samosprávy a státní správy v ČR a naleznout společné průniky pro budoucí rozvoj v tématech, kterými se aktuálně ve vazbě na klimatickou změnu a modrozelenou infrastrukturu zabývají města a obce v ČR.

Platforma pořádá setkávání odborníků nad výše uvedenými tématy spojenými s klimatickou změnou a zelenou a modrou infrastrukturou. Hlavními výstupy z těchto setkání jsou Zprávy pro klíčové aktéry, které jsou prezentovány jak klíčovými aktéry v dané oblasti, tak i široké veřejnosti. Jejich účelem je poskytnout praktická doporučení a zvýšit povědomí o daných tématech napříč společností, případně reagovat a na základě mezioborové diskuse se vyjadřovat k současnému dění.

Předchozí zprávy pro klíčové aktéry za měření na:

- č. 1: Sazení stromů ve městě a v krajině – výsadbou to nekončí
- č. 2: Proč a jak české domácnosti (ne)hospodaří se srážkovou vodou?
- č. 3: Komunitní zahrady aneb pěstování plodin i sousedských vztahů
- č. 4: Extenzivní zelené střechy a jejich teplotní vlivy na budovy a město

je možné najít na: <https://www.ieep.cz/platforma-pro-zelenou-a-modrou-infrastrukturu/>

Autoři Zprávy č. 5:

Jan Macháč, Lenka Dubová, Jan Vávra, Marek Hekrlé (UJEP IEEP; www.ieep.cz) a Anna Černá (KOKOZA, www.kokoza.cz), machac@ieep.cz

Grafická úprava: Matouš Bělohoubek, belohoubekmatous@gmail.com